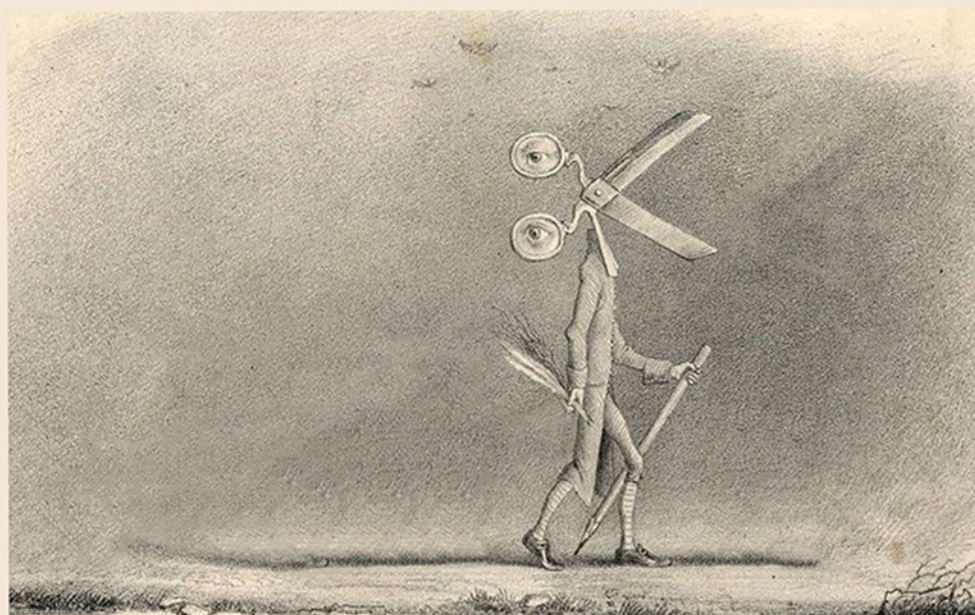

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Έλεγχος ιδεών και λογοκρισία
από τις απαρχές της ελληνικής τυπογραφίας
μέχρι το Σύνταγμα του 1844

Πρακτικά Συνεδρίου
Λευκωσία, 18-20 Νοεμβρίου 2015

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
Πρακτικά Συνεδρίων 18

Έλεγχος ιδεών και λογοκρισία
από τις απαρχές της ελληνικής τυπογραφίας
μέχρι το Σύνταγμα του 1844

Πρακτικά Συνεδρίου
Λευκωσία, 18-20 Νοεμβρίου 2015

Επιμέλεια:
Έλλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, Κατερίνα Δέδε,
Δημήτρης Δημητρόπουλος, Ειρήνη Παπαδάκη

ΑΘΗΝΑ 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	9-12
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗΣ, Πρώιμες μορφές λογοκρισίας: Η αντιμετώπιση αντιφρονούντων και αιρετικών στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία	13-23
ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΚΟΥΛΒΑ, «... a cui la censura di simil opre leggitimamente appartenga». Η παράνομη λειτουργία τυπογραφείου εβραϊκών βιβλίων, αραβικών χαρτών, αραβικής γραμματικής και βιβλίου προσευχής στην Κεφαλληνία (ci. 1570)	25-43
ΕΙΡΗΝΗ ΠΑΠΑΔΑΚΗ, «Del para non si vergogna»: Μηχανισμοί ιδεολογικού ελέγχου των ελληνικών εντύπων στη βενετική επικράτεια (16ος-18ος αι.)	45-92
ΝΙΚΟΣ Ε. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Η λογοκρισία της Ιστορίας. Πρόσληψη και απόρριψη ενός ιστοριογραφικού έργου του 17ου αιώνα	93-105
ΕΛΕΝΗ ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, «Κρεϊττον τὸ σιγᾶν»; Συμμόρφωση και αντίδραση στον έλεγχο της ελεύθερης έκφρασης πριν από την Ελληνική Επανάσταση	107-150
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Της λογοκρισίας τα συνδηλούμενα. Κωνσταντινούπολη, 15ος-19ος αιώνας	151-161
JACQUES BOUCHARD, Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος και η αυτολογοκρισία	163-172
ΜΙΛΤΟΣ ΠΕΧΛΙΒΑΝΟΣ, Για την αυτολογοκρισία ενός ηγεμόνα: Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος και τα <i>Φιλοθέου Πάρεργα</i>	173-192
ΚΩΣΤΑΣ ΣΑΡΡΗΣ, «Διορθώνοντας» την ακολουθία χρόνων: Τα ίχνη του Χρύσανθου Νοταρά στην έκδοση της <i>Ιστορίας του Δοσίθεου Ιεροσολύμων</i> (Βουκουρέστι, ci. 1722)	193-215
ΧΑΡΙΤΩΝ ΚΑΡΑΝΑΣΙΟΣ, Άτυποι μηχανισμοί ελέγχου ιδεών στον νέο ελληνισμό κατά τον 18ο αιώνα: Η περίπτωση Ανθρακίτη και Βούλγαρη	217-237

ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, Α κύριε, κύριε Μανδακάση! Σκέψεις για το παράπονο του Καισάριου Δαπόντε	239-248
ΙΛΙΑ ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΗ-SANGMEISTER, «Non admittitur impressio»: Η ελληνική βιβλιοπαράγωγή και η βιεννέζικη λογοκρισία (1780-1832)	249-285
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΟΛΑΨΑΚΗΣ, Από τη βασιλεία στη ναπολεόντεια μοναρχία. Η γαλλική λογοκρισία στα ελληνικά και ελληνόθεμα βιβλία (1789-1814)	287-310
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ν. ΜΑΚΡΙΔΗΣ, Ορθόδοξη Εκκλησία και λογοκρισία: Η περίπτωση της ελληνικής μετάφρασης του <i>Robinson der Jüngere</i> του J. H. Campre	311-349
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Μεταξύ λογοκρισίας και αυτολογοκρισίας. Η στάση των <i>Ελληνικών Χρονικών</i>	351-372
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΔΕΔΕ, Η ελευθεροτυπία ως «πρόβλημα» τα πρώτα χρόνια του ελληνικού κράτους (1831-1837)	373-384
ΒΑΣΙΛΙΑ ΡΑΠΤΗ, Πολιτικές συγκρούσεις και λογοκρισία: Ο <i>Ελληνικός Καθρέπτης</i> (1832-1833)	385-395
MARIE-PAULE MASSON, Ο Παύλος Καλλιγιάς και η ελευθερία του Τύπου	397-405
ΜΑΡΙΛΙΖΑ ΜΗΤΣΟΥ, Ο «Νόμος περί εξυβρίσεων εν γένει και περί τύπου» και η λογοτεχνία (1837-1844)	407-423
ΜΑΡΙΑ ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ, Η τουρκική λογοκρισία στον ελληνικό Τύπο. Στοιχεία για τη δεκαετία 1880-1890	425-456
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	457

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Μεταξύ λογοκρισίας και αυτολογοκρισίας.
Η στάση των *Ελληνικών Χρονικών*

«Οι χαρακτήρες της τυπογραφίας, οίτινες ετύπωσαν εις τας σελίδας της ιστορίας, και εμετοχέτευσαν εις τας επερχομένας γενεάς τας αξιομνημονεύτους περιστάσεις της πολιορκίας, τα λαμπρά κατορθώματα της φρουράς, και τα αθάνατα ονόματα τσοσούτων ηρώων, ως και αυτοί και τα πιεστήρια διεσκορπίσθησαν και ετάφησαν εις το έδαφος του Μεσολογγίου, διά να μη μολυνθώσιν από βαρβαρικής χείρας, αφ' ου εχρησίμευσαν εις τοιούτον ιερόν έργον».¹ Με τα λόγια αυτά περιγράφεται, στις 29 Μαΐου 1826, σε δημοσίευμα της *Γενικής Εφημερίδος της Ελλάδος*, η επισφράγιση του τέλους των *Ελληνικών Χρονικών* της εφημερίδας που με εκδότη και βασικό συντάκτη τον Ελβετό Ιωάννη-Ιάκωβο Μάγερ, κυκλοφόρησε στο Μεσολόγγι με τακτική περιοδικότητα (δύο φορές την εβδομάδα) από την 1η Ιανουαρίου 1824 μέχρι τις 20 Φεβρουαρίου 1826, όταν το κτίριο που στέγαζε το τυπογραφείο της καταστράφηκε από βομβαρδισμό.² Η ίδια νατουραλιστική περιγραφή του συμβάντος απαντά και στην αφήγηση του Γεωργίου Αινιάν για την προετοιμασία της εξόδου: τα

---

1. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος* φ. 61 (29.05.1826), σ. 3-4· πρβ. *Οι ημέρες των Ελεύθερων Πολιορκημένων (1824-1826). Το ημερολόγιο της Β' Πολιορκίας του Μεσολογγίου όπως δημοσιεύτηκε στα Ελληνικά Χρονικά*, εισαγωγή-σημειώσεις Γεώργιος Λαγανάς, Αθήνα: Ωκεανίδα, 2001, σ. 423.

2. Γεώργιος Δ. Μπώκος, *Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία στο χώρο της «Καθ' ημάς Ανατολής» (1627-1827)*, Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α., 1998, σ. 372. Στα *Ελληνικά Χρονικά* φ. 52 (4.7.1825), σ. 1, σημειώνονται τα ακόλουθα για την περιοδικότητα της εφημερίδας: «Πολιορκημένοι από τους εχθρούς μας διά ξηράς και θαλάσσης, και στερημένοι επομένως ειδήσεων της Επικρατείας, είμεθα βιασμένοι να εκδίδωμεν άπαξ της εβδομάδος την Εφημερίδα των Χρονικών μας, περιοριζόμενοι να αναγγέλλωμεν εις το Κοινόν μόνα τα εις την πολιορκίαν του προπυργίου τούτου της Ελλάδος διατρέχοντα και ό,τι άλλο τυχόν ήθελε μας γεννή γνωστόν. Θέλει δε εξακολουθεί το σύστημα τούτο μέχρις ότου διαλυθή ο εις, είτε της θαλάσσης, είτε της ξηράς, αποκλεισμός».

πιεστήρια τάφηκαν στη γη και τα στοιχεία διασκορπίστηκαν για να μη δοθούν «τα άγια τοις κυσί, και εις τους χοίρους οι μαργαρίται»³ όμοια επίσης σε κείμενο του Auguste Fabre.⁴

Η πράξη αυτή –μεγάλου συμβολικού φορτίου καθαυτή– αποτυπώνει το κύρος των *Ελληνικών Χρονικών* και τον ξεχωριστό ψυχικό δεσμό με το έντυπο, που μέρα τη μέρα κατέγραφε τους αγώνες και τα πάθη των πολιορκημένων. Είναι όμως και ένα ισχυρό σημάδι για τον ρόλο του Τύπου, ήδη σε αυτήν την πρώιμη εποχή, καθώς και της σημασίας που απέδιδε στον έντυπο λόγο ένα κοινό ευρύτερο από τους αναγνώστες του.

Η Επανάσταση και ο πόλεμος είναι τα δύο εφαπτόμενα περιβάλλοντα όπου άνθισαν τα *Ελληνικά Χρονικά*. Η Επανάσταση ανατρέπει τα έως τότε παραδεδεγμένα και φέρνει στο προσκήνιο την ελευθερία, με την οποία είναι συνυφασμένη η απρόσκοπτη διάδοση των ιδεών και η ελευθερία του Τύπου. Ο πόλεμος, από την άλλη πλευρά, δημιουργεί ένα περιοριστικό πλαίσιο προϋποθέσεων, εντός των οποίων καλείται να ασκηθεί η ελευθερία του Τύπου. Οι εμφύλιες συγκρούσεις, που ξέσπασαν την περίοδο ακριβώς της κυκλοφορίας των *Ελληνικών Χρονικών*, κατέστησαν ακόμη πιο λεπτές τις ισορροπίες, καθώς ο εκδότης τους όφειλε να αποκρούσει πιέσεις που επιδίωκαν να επιβάλλουν μορφές λογοκρισίας και ταυτόχρονα να εκφράσει στα δημοσιεύματά του σύνεση και εγκράτεια, σε βαθμό που άγγιζε την αυτολογοκρισία.

Η έκδοση των *Ελληνικών Χρονικών* υπήρξε καρπός «δύσκολης» συνέργειας μεταξύ του άγγλου εκπροσώπου του Ελληνικού Κομιτάτου του Λονδίνου, συνταγματάρχη Λέτσεστερ Στάνχοπ, του ελβετού φιλέλληνα Ιωάννη-Ιάκωβου Μάγερ, του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και του λόρδου Βύρωνα. Τα πρόσωπα, τις διεργασίες και τις προσωπικές συγκρούσεις για την ίδρυση και τη λειτουργία του τυπογραφείου και της εφημερίδας, τις οποίες περιγράφει αναλυτικά ο Στάνχοπ στις επιστολές του που εξέδωσε ήδη το 1825,⁵ ανέδειξε αργότερα η σχετική με τον Τύπο της Επανάστασης ιστοριογραφία.⁶ Μια

3. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος* φ. 83 (14.8.1826)· πρβ. *Οι ημέρες των Ελεύθερων Πολιορκημένων*, σ. 435.

4. Auguste Fabre, *Histoire du siège de Missolonghi*, Παρίσι: Moutardier, 1827, σ. 304-305.

5. Βλ. Leicester Stanhope, *Greece in 1823 and 1824, being a series of letters and other documents on the Greek revolution*, Λονδίνο: Sherwood, Gilbert and Piper, 1825, κυρίως 37-123.

6. Από τη σχετική βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά: Φ. Βίλμπεργ, «Τα τυπογραφεία του

σημείωση μόνο: το πρωτοποριακό έντυπο που, όπως έχει επισημανθεί, είναι το πρώτο που εκδίδεται στον ελληνικό χώρο και αντιστοιχεί στο περιεχόμενο και στη διάταξη της ύλης εφημερίδας,⁷ φέρει το ίχνος της παρουσίας των ισχυρών αυτών προσωπικοτήτων, οι οποίες συνέκλιναν στον καίριο ρόλο του Τύπου και ιδιαίτερα στη σημασία έκδοσης μιας εφημερίδας για τις ανάγκες του αγωνιζόμενου έθνους, απέκλιναν όμως στον βαθμό ελευθεροτυπίας, που θα μπορούσε να γίνει ανεκτός εν μέσω πολέμου.⁸ Πρόκειται κατά τη γνώμη μου για μία τυπική σύγκρουση διαφορετικών πολιτικών «γραμμών», στο κοινό έδαφος μίας ξεκάθαρης σκοπιμότητας που προτάσσεται από τον Μάγερ ήδη στην «Προκήρυξη», όπου αναγγέλλεται η έκδοση η εφημερίδα: «θέλει εμπνέει εις τας ψυχάς των λοιπών Ελλήνων την ευγενή άμιλλαν και τον ιερόν ενθουσιασμόν τον υπέρ πατρίδος, και εξάπτουσα αυτούς εις ανδραγαθήματα όμοια, θέλει πληθύνει τον αριθμόν των γενναίων στρατιωτών».⁹

Τα *Ελληνικά Χρονικά* είναι επομένως μία εφημερίδα «στρατευμένη» στην πολεμική προσπάθεια και στον αγώνα για εθνική συγκρότηση. Ταυτόχρονα όμως είναι και δημιουργήμα μιας επανάστασης, που εμπνέεται από τις ιδέες του Διαφωτισμού. Η ελευθερία του λόγου και του Τύπου επομένως εγγράφονται στις βασικές αξίες που υπερασπίζεται. Σε ένα από τα πρώτα φύλλα της εφημερίδας –στο φ. 6– ο Μάγερ σε σύντομο κείμενό του το διατυπώνει με σαφήνεια:

άγγελου συνταγματάρχου Leicester Stanhope 1824-1826», *Αρμονία* 3-4 (1902), σ. 178-189· Κώστας Μάγερ, *Ιστορία του ελληνικού τύπου*, 3 τόμ., Αθήνα: Α. Δημόπουλος, 1957-1960, εδώ τ. 1, σ. 23-29· Ιωάννης Μαζαράκης-Αιυιάν, «Τα ελληνικά τυπογραφεία του Αγώνος (1821-1827)», *Νέα Εστία* Αφιέρωμα στο Εικοσιένα (Χριστούγεννα 1970), σ. 272-275· Αικατερίνη Κουμαριανού (επιμ.), *Ο Τύπος στον Αγώνα 1821-1827*, 3 τόμ., Αθήνα: Ερμής, 1971, εδώ τ. 1, σ. μά -ν'· Μπώκος, *Τα πρώτα Ελληνικά τυπογραφεία*, σ. 349-378, όπου και βιβλιογραφία.

7. Klimis Mastoridis, *CASTING THE GREEK NEWSPAPER: A STUDY OF THE MORPHOLOGY OF THE EPHEMERIS FROM ITS ORIGIN UNTIL THE INTRODUCTION OF MECHANICAL SETTING*, Θεσσαλονίκη: Ε.Λ.Ι.Α., 1999, σ. 94 (για τα *Ελληνικά Χρονικά* σ. 90-100).

8. Την ύπαρξη δύο διαφορετικών αντιλήψεων –των Στάνχοπ-Μάγερ και Μαυροκορδάτου-Βύρωνα– για την πολιτική γραμμή και το εύρος ελευθερίας στα *Ελληνικά Χρονικά*, επισημαίνουν ήδη από τα χρόνια του Αγώνα μάρτυρες των γεγονότων· βλ. Peter A. Gamba, *A narrative of Lord Byron's last journey to Greece*, Λονδίνο: John Murray, 1825, σ. 102-103· Samuel G. Howe, *An historical sketch of the Greek Revolution*, Νέα Υόρκη: White, Gallaher and White, 1828, σ. 181-183.

9. Κουμαριανού (επιμ.), *Ο Τύπος στον Αγώνα*, τ. 2, σ. 9.

Οι Έλληνες έχουν εις το να γράφωσιν ελευθέρως το αυτό επίσης δικαίωμα, καθώς και εις το να πνέωσι και να ζώσι· και από κανένα νόμον το τοιούτον δεν απαγορεύεται. Οι δε περί του Τύπου νόμοι πρέπει να ήναι όμοιοι με τους περί του προφορικού λόγου, διότι και η γραφή δεν είναι και αυτή άλλο τι, ειμή τρόπος καθ' ον εκφράζομεν τα διανοήματα της ψυχής μας. Έκαστος πολίτης, οποιασδήποτε καταστάσεως, υπόκειται εις ευθύνas των έργων του λόγου του. Αι θύραι των δικαστηρίων μας είναι ανεωγμένα· και οι νόμοι θεωρούν τον δυστυχέστερον χωρικών εξ ίσου με τον πλουσιώτερον άρχοντα της Ελλάδος. Τουλάχιστον τοιουτοτρόπως εκφράζεται το εξαίρετον πολιτικόν ημών σύναγμα.¹⁰

Η επίκληση του συντάγματος είναι ορθή, αφού ο «Νόμος της Επιδαύρου» στον οποίο αναφέρεται ο Μάγερ, στο άρθρο 8, όριζε ότι «οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα και άλλως πως και διά των τύπων τας κρίσεις», υπό τον όρο να μη θίγεται η θρησκεία και η ηθική και να αποφεύγονται οι προσωπικές ύβρεις.¹¹

Η ελευθερία λοιπόν του λόγου αποτέλεσε βασικό ζητούμενο των *Ελληνικών Χρονικών*. Υπήρξαν όμως τα ίδια θύμα λογοκρισίας; Στις μελέτες τους σημαντικοί μελετητές του Τύπου, όπως η Αικατερίνη Κουμαριανού και ο Γεώργιος Μπώκος, έχουν επισημάνει ορισμένα περιστατικά επέμβασης της πολιτικής εξουσίας.¹² Είναι ανάγκη εν τούτοις να επισημανθεί ότι την εποχή αυτή δεν υπήρξε θεσμικό πλαίσιο επιβολής προληπτικής λογοκρισίας στα

10. *Ελληνικά Χρονικά* φ. 6 (19.1.1824), σ. 3.

11. Βλ. *Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος*, Μεσολόγγι: Δ. Μεσθενεύς, 1824, σ. 2. Ο Γεώργιος Ψύλλας υποστηρίζει ότι συνέγραψε ο ίδιος τους περιορισμούς μετά από προτροπή του Αλ. Μαυροκορδάτου, κατόπιν όμως, παρότι ο ίδιος μετάνιωσε, δεν μπόρεσε να πείσει την Εθνοσυνέλευση να αποσυρθούν, βλ. Γεωργίου Ψύλλα, *Απομνημονεύματα του βίου μου*, επιμ. Ελευθέριος Γ. Πρεβελάκης, Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας 8, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, σ. 98-103.

12. Βλ. Κουμαριανού (επιμ.), *Ο Τύπος στον Αγώνα*, τ. 1, σ. λζ'-λη'. Μπώκος, *Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία*, σ. 364-366· Κ. Γ. Μακρυκώστας, *Η βιογραφία του Ιωάννου-Ιάκωβου Μάγερ συντάκτη των «Ελληνικών Χρονικών»*, Αθήνα: δακτυλόγραφη έκδοση (αντίτυπο στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη) 1990, σ. 92-107. Στο δημόσιο λόγο για τα *Ελληνικά Χρονικά* ασκείται κριτική για λογοκρισία· Βάσος Βασιλείου, «Η πέννα - ξίφος του αγώνα», στο: *Ιωάννης Ιάκωβος Μάγερ*, Αθήνα: ΕΣΗΕΑ, 1980, σ. 27-28.

δημοσιευόμενα κείμενα.¹³ Υπήρξαν όμως εκ των υστέρων και ad hoc αντιδράσεις, σε κείμενα που είχαν ήδη δει το φως της δημοσιότητας.

Θα επιχειρήσουμε να συζητήσουμε τις «λογοκριτικές» ενέργειες που έχουν χρεωθεί στα *Ελληνικά Χρονικά* και κάποια από τα χαρακτηριστικά τους, καθώς κατά τη γνώμη μου, εδώ η λογοκρισία αναμιγνύεται ενίοτε με τη διαπάλη ιδεών και την αντιπαράθεση απόψεων σχετικά με την πολιτική γραμμή και τη φυσιογνωμία ενός εντύπου.

Καταρχήν το εναρκτήριο λάκτισμα. Η εκτύπωση στις 18 Δεκεμβρίου 1823 της «Προκηρύξεως», που προανάγγελλε την έκδοση των *Ελληνικών Χρονικών*, σημαδεύτηκε από την απαίτηση του Στάνχοπ να δημοσιευτεί ένα μικρό κείμενο του Jeremy Bentham που αφορούσε την ελευθεροτυπία στην Αμερική και τις συνέπειες που είχε ο πρόσκαιρος περιορισμός της με ειδικό νομοθέτημα στα έτη 1797-1801. Ο ίδιος ο Στάνχοπ σε επιστολή του προς τον Τζον Μπούριγκ, στις 23 Δεκεμβρίου 1823, αναφέρεται διεξοδικά στον τρόπο με τον οποίο επέβαλε τη δημοσίευση του κειμένου που εκείνος επιθυμούσε, παρακάμπτοντας τις αντιδράσεις του Μαυροκορδάτου, του οποίου το εναλλακτικό κείμενο για την αναγγελία της εφημερίδας είχε επίσης απορριφθεί.¹⁴ Ο Στάνχοπ εκφράζει την υπερηφάνεια του γιατί συνέβαλε στην ελευθερία του Τύπου στην Ελλάδα· είναι όμως αμφίβολο αν πρόκειται για μία διαμάχη με επίδικο αντικείμενο την ελευθεροτυπία ή για μία σύγκρουση για την πολιτική ταυτότητα και κυρίως την τακτική που θα ακολουθούσε η εφημερίδα, μια μάχη την οποία πρόσκαιρα τουλάχιστον κέρδισε ο διαχειριστής των κεφαλαίων χρηματοδότησής της.

Η δεύτερη φανερή παρέμβαση στην ύλη της εφημερίδας εντοπίζεται τρεις μήνες μετά την έκδοσή της στο φύλλο 20, της 8ης Μαρτίου 1824. Σε

13. Για το νομικό πλαίσιο βλ. Κουμαριανού (επιμ.), *Ο Τύπος στον Αγώνα*, τ. 1, σ. λε'-λζ'. Παρ' όλα αυτά σε αφηγήσεις της εποχής μνημονεύονται απόπειρες ελέγχου των δημοσιευμάτων του Τύπου. Ο J. Emerson διηγείται για παράδειγμα ότι ο εκδότης του *Φίλου του Νόμου* στην Ύδρα ήταν υποχρεωμένος να υποβάλλει τα κείμενα στον Λάζ. Κουντουριώτη και να αποδέχεται τις διορθώσεις του, προσπαθούσε δε να παρακάμπτει τις ενστάσεις του καθιστώντας δυσχερέστερη την κατανόηση του λεκτικού των κειμένων (J. Emerson, «Journal of a residence among the Greeks, in 1825», στο J. Emerson, Count Pecchio, W. H. Humphreys, *Picture of Greece in 1825*, τ. 1, Λονδίνο: Henry Colburn, 1826, σ. 340-341).

14. Stanhope, *Greece*, σ. 50-56 και 61.

αυτό, στην τέταρτη σελίδα, δημοσιεύεται μικρό μονόστηλο με ειδήσεις που αφορούν την Ουγγαρία, όπου και εκφράζεται ο ενθουσιασμός του συντάκτη για τον φιλελληνισμό των Ούγγρων, τη λαμπρή παράδοση αγώνων τους εναντίον του σουλτάνου αλλά και τις πρόσφατες επιτυχίες τους, όταν: «η αυστριακή αυλή υπεχώρησεν εις τους Ούγγρους τα εν Κροατία και Δαλματία παλαιόθεν ανήκοντα εις αυτούς κτήματα». Το κείμενο κλείνει με τη φράση: «Ίδού λοιπόν και τώρα παράδειγμα, ότι η σταθερότης ενός ολόκληρου έθνους ημπορεί να προσπορίση εις αυτό όλα τα δικαιώματά του, δίχως να πειράξη ούτε θρόνους, ούτε ηγεμόνων προνόμια».¹⁵

Το επόμενο φύλλο των *Ελληνικών Χρονικών* που κυκλοφόρησε τέσσερις μέρες αργότερα, στις 12 Μαρτίου. Εμφανιζόταν ως διπλό (με αρίθμηση 20 και 21), ήταν εξασέλιδο αντί της συνήθους τετρασέλιδης έκδοσης, επαναλάμβανε την ύλη μέχρι την τρίτη σελίδα, ενώ η τέταρτη που φιλοξενούσε το περί Ούγγρων άρθρο είχε τροποποιηθεί, καθώς το επίμαχο κείμενο είχε αντικατασταθεί από ειδησάρια, αδιάφορου μάλλον περιεχομένου.¹⁶ Σύμφωνα με τον J. Millingen, ο λόρδος Βύρων κατέστρεψε ο ίδιος τα φύλλα της εφημερίδας, επειδή ένιωσε υπεύθυνος απέναντι στον Μαυροκορδάτο για το δημοσίευμα και υποχρέωσε τον εκδότη να υποσχεθεί στην κυβέρνηση ότι θα απόσχει από κάθε είδους κριτική απέναντι στις ευρωπαϊκές αυλές.¹⁷

Από τη διατύπωση προκύπτει νομίζω η πρόθεση του συντάκτη να προβάλλει τους Ούγγρους ως καλό και χρήσιμο παράδειγμα, καθώς εκεί η σταθερότητα επέτρεψε την επίτευξη των στόχων ενός έθνους, ισορροπώντας ανάμεσα σε αντιτιθέμενα συμφέροντα των ευρωπαϊκών θρόνων. Αποτελεί,

15. *Ελληνικά Χρονικά* φ. 20 (8.3.1824), σ. 4.

16. *Ελληνικά Χρονικά* φ. 20-21 (12.3.1824), σ. 4.

17. Julius Millingen, *Memoirs of the Affairs of Greece*, Λονδίνο: John Rodwell, 1831, σ. 82-83. Στο περιστατικό αναφέρεται και ο William Parry, *The last days of Lord Byron*, Λονδίνο: Knight and Lacey, 1825, σ. 98-99. Ο ίδιος ο L. Stanhope επίσης σε επιστολή του προς τον W. Parry στις 14.5.1825 επισημαίνει ότι είχε επιπλήξει τον Μάγερ για το δημοσίευμα: Leicester Stanhope, «The last days of Lord Byron», *The Examiner* 948 (2.4.1826), σ. 213. Πλούσιο υλικό για το λόρδο Βύρωνα, με μαρτυρίες της εποχής περιλαμβάνεται στο ηλεκτρονικό αρχείο: «Lord Byron and his times» <http://www.lordbyron.org>. Πληροφορίες για το θέμα έχει συγκεντρώσει επίσης ο Κυριάκος Σιμόπουλος, *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21*, 4 τόμ., edw τ. 3 1823-1824, Αθήνα: Στάχυ, 1997, σ. 216-217.

νομίζω, λοιπόν μία έμμεση κριτική για την αναταραχή που έχει με ένταση ξεσπάσει στην επαναστατημένη Ελλάδα από τον Ιανουάριο του 1824 και έχει οδηγήσει στη δημιουργία δύο αντιμαχόμενων κυβερνήσεων στην Πελοπόννησο. Και στο Μεσολόγγι όμως, τις μέρες ακριβώς που εκδίδονται τα φύλλα αυτά, σοβεί η σύγκρουση του Αλ. Μαυροκορδάτου με τον Γ. Καραϊσκάκη, για την οποία η εφημερίδα επιφυλάσσει ηχηρή σιωπή.¹⁸

Αυτή η συσχέτιση με τα εσωτερικά τρέχοντα θέματα εξηγεί ίσως και την ένταση της παρέμβασης που οδήγησε στην αποκοπή του κειμένου και στην έκδοση επανορθωτικού φύλλου, με τον τρόπο που είδαμε. Αν υπήρχε άλλωστε πρόθεση του Μαυροκορδάτου να ασκηθεί λογοκρισία σε αντιμοναρχικές απόψεις και στις φιλελεύθερες θέσεις που εξέφραζαν ο Μάγερ και ο Στάνχοπ, αυτή θα ήταν περισσότερο αναμενόμενο να εκδηλωθεί στο δημοσίευμα που φιλοξενήθηκε στο φ. 18, την 1η Μαρτίου, με τίτλο «Ισπανικά» και αφορούσε την αδυναμία της ισπανικής μοναρχίας να πληρώσει τα συσσωρευμένα χρέη της Ισπανίας.¹⁹ Για το άρθρο αυτό αποδέκτης αντιδράσεων υπήρξε ο λόρδος Βύρων, ο οποίος έλαβε ειδοποίηση από τα Ιόνια νησιά ότι εξαιτίας τέτοιων δημοσιευμάτων θα απαγορευτεί η κυκλοφορία της εφημερίδας. Ο Βύρων φέρεται να υπόσχεται ότι θα ενεργήσει για να μην επαναληφθεί κάτι τέτοιο, όμως υποστηρίζει ότι ο Μάγερ δεν τον ενημέρωνε για τα κείμενα που σκόπευε να δημοσιεύσει, και συνεπώς δεν μπορούσε να ελέγξει εκ των προτέρων την εκτύπωση.²⁰ Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι γι' αυτό ακριβώς το δημοσίευμα ο Μαυροκορδάτος είχε λάβει επιστολές με σκληρές επικρίσεις για τα *Ελληνικά Χρονικά*, όπου διατυπωνόταν και ρητά το αίτημα να μην υπάρχουν τέτοια βλαπτικά για την εθνική υπόθεση δημοσιεύματα.²¹

18. Βλ. Δέσποινα Κατηφόρη, «Η επανάσταση κατά το 1824», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΒ', Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, χ.χ., σ. 324-337.

19. *Ελληνικά Χρονικά* φ. 18 (1.3.1824), σ. 1-2.

20. Βλ. σχετικά τη μαρτυρία του W. Parry, *The last days of Lord Byron*, σ. 82-83.

21. Είχαν προηγηθεί και άλλες ανάλογες αντιδράσεις και πάλι με αφορμή κείμενα που άπτονταν των σχέσεων με την Ευρώπη. «Τι έπαθεν ο άγνωστος εις εμέ εφημεριδογράφος μας και πειράζει εκείνους από τους οποίους ελπίζομεν και ολοένα λαμβάνομεν βοήθειαν;» γράφει στον Μαυροκορδάτο στις 4.2.1824 ο Σπ. Τρικούπης: *Ιστορικών Αρχείων Αλεξάνδρου Γ. Μαυροκορδάτου*, τχ. 4, Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτης, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 1974, σ. 128-129, έγγρ. 1157.

Ο λόγιος Πλάτων Πετρίδης, για παράδειγμα,²² σε επιστολή του στις 3 Απριλίου 1824 μιλάει για «ανόητον άρθρον» που «εξίππασεν και τους πλέον ευηθείς». Για να συνεχίσει: «Τέτοια μας τρελλοκαμώματα δεν θα δώσουν εις αυτούς [την Ιερά Συμμαχία] λαβήν εις το να μας βλάψουν κηρύττοντές μας ως απόρροιαν εκείνης της φατρίας, της οποίας εορτάζομεν τα μνημόσυνα με τόσην ευγλωττίαν; Δεν θα έχουν εύλογον αιτίαν να ζητήσουν την καταστροφήν ενός έθνους, εις το οποίον υποφαίνεται ο σπινθήρ αναδίδων το πυρ του Καρβοναϊκού συστήματος; Εγώ πείθομαι να πιστεύσω, ότι ο συνεργήσας εις την κατάθεσιν του ειρημένου άρθρου εις τα Χρονικά είναι ο πατριάρχης των ανοήτων ή ένας κρυφός εχθρός της ελληνικής επιδόσεως».²³ Ο Πετρίδης μάλιστα σε άλλη επιστολή του, την ίδια περίπου εποχή, θέτει το πλαίσιο εντός του οποίου πρέπει να κινείται η εφημερίδα: «Οι σκοποί των εδικών μας Χρονικών δεν πρέπει να είναι παρά μόνον αυτοί: α) να ενθαρρύνουν εις φιλοτιμίαν τους εδικούς μας και τους ξένους φίλους μας εις συμπάθειαν με την διήγησιν των ελληνικών τωρινών κατορθωμάτων. β) να αποδείξουν εις τας ξένας αυλάς ότι το νεοσύστατον έθνος είναι μετριόφρον, ευήνιον και υποδεκτικόν ευταξίας. Ευθύς οπού εβγήτε έξω από αυτούς τους δύο σκοπούς, η εφημερίς καταντά πολιτική πανούκλα».²⁴

Τα ίδια αλλά με διαφορετικό, πολύ πιο ήπιο, ύφος υποστήριζε λίγες μέρες πρωτύτερα σε επιστολή του και ο Κωνσταντίνος Γεροστάθης, όταν έγραφε ότι: «Ο εκδότης των Χρονικών, [...] εμβαίνει χωρίς να είναι έργον του, ούτε

22. Για τον Πλ. Πετρίδη, τη δράση του στα Επτάνησα και τις θέσεις του στα γλωσσικά ζητήματα βλ. Ανδρέας Παπαδόπουλος-Βρετός, *Νεοελληνική Φιλολογία*, τ. 2, Αθήνα: Φ. Καραμπίνης και Κ. Βάφας, 1857, σ. 319-320· Αλεξάνδρα Σφοίνη, «Η διαμόρφωση της επίσημης γλώσσας των Ιονίων», *Ζ' Πανιώνιο Συνέδριο. Πρακτικά*, τ. Α', Αθήνα: Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, 2004, σ. 395-411, εδώ 404-409· Άννα Ταμπάκη, «Ο Πλάτων Πετρίδης ως μεταφραστής: Ιδεολογικά και αισθητικά ρεύματα στα Επτάνησα», *Η' Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο. Πρακτικά*, τ. ΙVΒ', Κύθηρα: Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών 2009, σ. 422-441· Γιάννης Ξούριας, «Η προσωδιακή αναγέννηση του έθνους: η πρόταση του Πλάτωνος Πετρίδη (1817) για μια νέα ποιητική ταυτότητα» στο: Κωνσταντίνος Α. Δημάδης (επιμ.), *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα)*, Δ' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών, Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010, Πρακτικά, τ. 2, Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, 2011, σ. 407-424, εδώ σ. 407.

23. Πρωτοψάλτης, *Ιστορικών Αρχείων Μαυροκορδάτου*, τχ. 4, σ. 306-307, έγγρ. 1347.

24. Πρωτοψάλτης, *Ιστορικών Αρχείων Μαυροκορδάτου*, τχ. 4, σ. 295-297, έγγρ. 1337 χ.χ.

να πρέπει εις εξέτασιν των εν Ευρώπη μοναρχικών συστημάτων» και συμπλήρωνε ότι αυτό «φαίνεται μοι ολότελα ανοίκειον εις τον σκοπόν μας και άξιον να επιφέρη πολλάς πικράς αποκρίσεις και εκδικήσεις καθ' ημών».²⁵

Επομένως, ο Μαυροκορδάτος και ο Μάγερ με αφορμή τα δημοσιεύματα που αφορούσαν εξωτερικά θέματα, βρίσκονταν στο επίκεντρο μίας διαμάχης για το χαρακτήρα και το ρόλο της Επανάστασης. Η αντιπαράθεση μπορεί να εμφανίστηκε κυρίως ως έγνοια να προφυλαχθεί η ελληνική υπόθεση από τους κινδύνους που θα επέφερε μία τυχόν συσχέτιση με τον καρμποναρισμό και τα φιλελεύθερα ευρωπαϊκά κινήματα. Εξέφραζε όμως και διαφορετικές θεωρήσεις για τα πολιτικά χαρακτηριστικά της Ελληνικής Επανάστασης.

Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, χάρη και στον κεντρικό ρόλο που διαδραματίζει στην έκδοση των *Ελληνικών Χρονικών*, δίνει νομίζω τον τόνο των πολιτικών αντιπαραθέσεων που αποτυπώνονται στην έκδοσή τους και προσδιορίζουν εντέλει το μέτρο ελευθερίας του Τύπου. Σε αναφορά που αποστέλλει στις 9 Ιουλίου 1824 στο Εκτελεστικό, σκιαγραφεί το πλαίσιο με σαφήνεια:

Δεν είναι ο σκοπός μου να κατηγορήσω το φιλελεύθερον πνεύμα του συντάκτου της [του Μάγερ], το οποίο μάλιστα και επαινώ και κρίνω ωφέλιμον. Το κούφον όμως, το απερίσκεπτον και το φύσει φιλοκατήγορον αυτού θέλουν μας επισύρει και εσωτερικά και εξωτερικά δυσαρρεσκείας. Ποσάκις εμπόδισα πράγματα, τα οποία αν εξεδίδοντο έπρεπε να σύρουν καθ' ημών την δικαίαν οργήν μεγάλων Δυνάμεων. Ποσάκις πάλιν ή επρόλαβα ή εμετρίασα τας οποίας συχνότατα μεταχειρίζεται προσωπολογίας! Αλλά μ' όλον τούτο πόσα και πόσα ολέθρια άρθρα υπάρχουν. Και το χείριστον είναι ότι πολλοί μεν των έξω νομίζουν εισέτι την εφημερίδα ταύτην σύμφωνον με το πνεύμα της Διοικήσεως κατά πάντα.²⁶

25. Πρωτοψάλτης, *Ιστορικών Αρχείον Μαυροκορδάτου*, τχ. 4, σ. 269, έγγρ. 1313, 22.3.1824. Ο Κωνσταντίνος Γεροστάθης ήταν μέλος της Φιλικής Εταιρείας από το 1819, καθώς είχε μνηθεί από τον Αριστείδη Παππά στην Κέρκυρα· Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικών περί της ελληνικής επαναστάσεως*, τ. Α', Αθήνα: Π. Σούτσας και Α. Κτενάς, 1859, σ. 390. Βιογραφικά του Κ. Γεροστάθης βλ. Σ. Κοντογιάννης, «Κωνσταντίνος Γεροστάθης, ένας αρτινός εθνικός ευεργέτης», *Σκουφάς* 2 (1958-1962), σ. 309-313· Λάμπρος Απ. Τατσιόπουλος, «Κωνσταντίνος Ε. Γεροστάθης, Ο μεγάλος φιλικός και ευεργέτης», *Σκουφάς* 4 (1968-1975), σ. 368-376.

26. Πρωτοψάλτης, *Ιστορικών Αρχείον Μαυροκορδάτου*, τχ. 4, σ. 622-623, έγγρ. 1634.

Στα τέλη Απριλίου του 1824 ένα επικριτικό για τον Θεόδωρο Νέγρη κείμενο προκάλεσε την αντίδραση του Αλ. Μαυροκορδάτου.²⁷ Ο τελευταίος απέστειλε στον συνεργάτη του Γ. Πραϊδη επιστολή, η οποία με απαίτησή του δημοσιεύτηκε στο επόμενο φύλλο της εφημερίδας.²⁸ Με την ευκαιρία αυτή ο Μαυροκορδάτος έθετε τα όρια των διά του Τύπου πολιτικών αντιπαραθέσεων:

Δεν εφαντάσθην ποτέ να περιορίσω την ελευθερίαν του τύπου εναντίον των καθεστώτων νόμων, αλλ' εις την ρηθείσαν διατριβήν νομίζω, ότι ο συντάκτης των Χρονικών υπερπήδησε τα όρια των νόμων και έπεσεν εις προσωπικάς ύβρεις δεν ηξεύρω εάν απατώμαι· κρίνω όμως χρέος των καθεστώτων δικαστηρίων, να εξετάσουν με ακρίβειαν το πράγμα· εις την ακόλουθον παρατήρησίν μου δεν απατώμαι βεβαίως, ότι ο συντάκτης των Ελλ. Χρονικών εκδίδων τοιαύτας διατριβάς, εξάπτει τα πάθη, και προξενεί βλάβην μεγάλην εις τα κοινά πράγματα εσωτερικώς, καθώς όχι ολιγωτέραν βλάβην προξενούν εξωτερικώς διάφορα άρθρα, τα οποία αν και λαμβάνωνται από ξένας εφημερίδας ενίοτε, είναι όμως διόλου ανωφελή ως προς τους Έλληνας, και ανοίκεια ως προς τας περιστάσεις μας· εναντία μάλιστα εις την οποίαν έδωσεν εις το κοινόν ρητήν και έγγραφον υπόσχεσιν ο συντάκτης των *Ελληνικών Χρονικών*, του να περιορισθή εις τα της Ελλάδος πράγματα, χωρίς ν' ανακατώνονται εις τα των ξένων. Το βάρος της διατριβής εναντίον του κυρίου Θ. Νέγρη πίπτει επάνω εις τον συντάκτην, διότι η διατριβή αυτή δεν φαίνεται υπογεγραμμένη από άλλον τινά.

27. *Ελληνικά Χρονικά* φ. 35 (30.4.1824), σ. 3-4.

28. *Ελληνικά Χρονικά* φ. 36 (3.5.1824), σ. 4. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα επικριτικό σχόλιο, το οποίο περιλαμβάνεται σε τμήμα του αρχείου L. Stanhope που φυλάσσεται στα ΓΑΚ (Κ.121, έγγρ. 157). Εκεί σε σπάραγμα σχεδίου εγγράφου, ανώνυμο αλλά ενδεχομένως καθ' υπαγόρευση του Stanhope, που απευθύνεται στον Μάγερ, επισημαίνεται: «Προς τον Μάγερ. Ανάγνωσα την επηστολήν του Μαυροκορδάτου εις τον *Ελληνικόν Χρονικ[όν]*. Είμαι εις σκοπόν ότι συ δεν θέλεις γράψαι διά την ξένην πολιτικήν η γεννα[...] διαφθένδεις του Μαυροκορδάτου προς τον Νέγρην είναι μία φάρσα ήτις θέλει [...] να γελά όλη η Ελλάς, όμως το πλειότερον, ήτις κάμνει να γελάσω είναι ότι εν ω είχες γράψει κοινώς αυτήν την γραφήν προς τον Νέγρην, ενώ είδα ότι ο Μα[υρο]κορδάτος την είχεν μερικός. Ο Μαυροκορδάτος επιζητά να ήναι φίλος της τ[υπο]γραφίας εις το πρώτον μέρος της γραφής του, όμως προς το τέλος σύ λέγει ότι εσύ δεν [πρέ]πει να γράψεις εναντίον εις τα ελατώματα του κοινού λαού και άλλο ένα γέλειον. Αληθ[...], η επαναστάτες, οι φαναριόται, είναι πολλά γελωτοποιό εσύ πρέπει να τους κάμης να παίζουν [...] τα θέατρα του κοινού λαού. Εγώ σας έστειλα την κοστιτούτζιονι της Αμερικής διά να κάμετε μ[ίαν] κόπιαν και έπειτα να την στείλεται εις το Φιλομουσικόν των Αθηνών [...]».

Η πρόταξη του εθνικού συμφέροντος και η προστασία της προσωπικότητας είναι τα όρια που θέτει ο Μαυροκορδάτος στην ελευθεροτυπία. Το δεύτερο ζήτημα θεωρεί αρμοδιότητα των δικαστηρίων, το πρώτο όμως είναι αντικείμενο πολιτικής διαχείρισης και προτεραιοτήτων. Με τα δύο αυτά θέματα σχετίζεται και το επόμενο περιστατικό παρέμβασης στη δημοσιευμένη ύλη της εφημερίδας, που εντοπίζεται στο φύλλο 60, στις 23 Ιουλίου 1824. Σχετίζεται με το καίριο ζήτημα που κυριάρχησε στην πολιτική και ένοπλη εμφύλια αντιπαράθεση του 1824-1825: τη διαχείριση του δανείου.

Το φύλλο βγήκε σε δύο διαφορετικά τραβήγματα. Στην πρώτη εκδοχή περιλάμβανε κείμενο με τίτλο «Η δημοσιότης είναι η ψυχή της δικαιοσύνης», όπου τονιζόταν ότι στην εφημερίδα δεν δημοσιεύονται μόνο ιδέες των συντακτών αλλά «εκείνο που φρονεί και επιθυμεί όλο το έθνος», ενώ σημειώνει ότι είναι καιρός να ειπωθεί κάτι «περί εθνικού δανείου». Τα *Ελληνικά Χρονικά* λοιπόν, αν και τάσσονται ρητά υπέρ της Διοίκησης, θέτουν θέμα διαφάνειας στη διάθεση των χρημάτων του δανείου και γνωστοποίησης της κατανομής τους στις κατά τόπους επαρχίες, διότι, όπως επισημαίνουν, τα διαχειριστικά σφάλματα «διέσπειραν ήδη τόσας και τόσας δυσαρρεσκείας και δυσπιστίαν», σε ένα θέμα που «δεν είναι υπόθεσις μερική αλλά εθνική». Το ζήτημα αγγίζει και τον Αλ. Μαυροκορδάτο. Παρ' όλα αυτά τα *Ελληνικά Χρονικά* σε υποσημείωση προσπαθούν να τον βγάλουν από το κάδρο της κριτικής ή και να αναστρέψουν την εικόνα. Επισημαίνεται λοιπόν ότι έχει «μετρήσει τα αναγκαία της ενδυναμώσεως Μεσολογγίου» χρήματα στους στρατιώτες, αυτό όμως δεν έχει γίνει γνωστό, και συνεπώς η δημοσιοποίηση «θέλει προλάβει το να μην υποφέρει ποσώς η αθωότης του».

Παρά τη σημείωση όμως ετούτη, θεωρήθηκε αναγκαίο να υπάρξει δεύτερο τράβηγμα του φύλλου, όπου έχουν μείνει ανέπαφες οι σελίδες 1-2, αλλά οι 3-4 έχουν αντικατασταθεί, ώστε όλο το περί δανείου άρθρο να απαλειφθεί και να αντικατασταθεί από εσωτερικές ειδήσεις, μία ευχαριστήρια επιστολή του Δημ. Παύλου προς τον Αθ. Κλοκώνη για αποστολή βιβλίων στο τοπικό σχολείο και το τέλος της απολογίας του Θ. Νέγρη.²⁹

29. *Ελληνικά Χρονικά* φ. 60 (23.7.1824), σ. 2-3. Ο Αθ. Κλοκώνης την προεπαναστατική περίοδο βρίσκεται στη Σμύρνη και διαχειρίζεται τους συνδρομητές του *Ερμή του Λογίου*, βλ. Πόπη Πολέμη, σε συνεργασία με την Άννα Ματθαίου και την Ειρήνη Ριζάκη (επιμ.), *Διά του Γένους τον φωτισμόν. Αγγελίες προεπαναστατικών εντύπων (1734-1821) από τα κατάλοιπα του Φίλιππου Ηλιού*, Αθήνα: Βιβλιοθήκη του Μουσείου Μπενάκη, 2008, σ. 179, 489.

Ο ίδιος ο Αλ. Μαυροκορδάτος σε επιστολή του προς το Εκτελεστικό, στις 26 Ιουλίου, δίνει μία διαφορετική διάσταση στο περιστατικό. Αναφέρει ότι ο ίδιος είχε ήδη παρέμβει στην ύλη του επίμαχου φ. 60, «κόβοντας» ένα κείμενο που θα μπορούσαν οι Άγγλοι να θεωρήσουν εχθρικό απέναντί τους και κατόπιν, από εκδίκηση, ο Μάγερ δημοσίευσε το περί δανείων άρθρο.³⁰ Τα λόγια του: «Έκαμε χρεία να εμποδίσω τον 60 αριθμόν των Χρονικών, διά το οποίον εις το περιθώριον εσημείωσα άρθρον το οποίον εκτός του ότι δεν περιείχε καμμίαν αλήθειαν, έπρεπε δικαίως να διεγείρη την οργήν των Άγγλων. Ο εκδότης διά να εκδικηθή ίσως, αφαιρών το άρθρον, διά το οποίον εμποδίσθη η εφημερίς του, επρόσθεσε το περί δανείου». Ακολουθώντας τονίζει ότι δεν τον ενδιαφέρει τι γράφει ο κάθε τυχών, διότι ο ίδιος κάνει το χρέος του. Καταλήγει δηλώνοντας την πεποίθησή του ότι είναι αναγκαία η έκδοση μίας εφημερίδας, οργάνου έκφρασης της Διοίκησης: «εάν δεν συστηθή μία εφημερίς γραμμένη εμφρόνως και κατά το πνεύμα της Διοικήσεως, η οποία να αναιρή όσα δεν συμφέρει να νομίζονται ως φρονήματα της Διοικήσεως ή όσα συντείνουν να διεγείρουν τον λαόν, θέλομεν αισθανθή καιρίαν την βλάβην».³¹

Η επόμενη παρέμβαση στην ύλη της εφημερίδας φέρει εντονότερα τα ίχνη ευθείας λογοκριτικής ενέργειας και προκλήθηκε κατά σύμπτωση από μία επιστολή του προαναφερθέντος Δημ. Παύλου. Το φ. 85 κυκλοφόρησε σε δύο εκδοχές, η πρώτη στις 18 Οκτωβρίου 1824 και η δεύτερη δύο ημέρες

30. Το άρθρο υπερασπιζόταν τον κουρσάρο Διονύσιο Ρουμελιώτη, ο οποίος ήταν πλέον στην υπηρεσία του Μεσολογγίου και οι Άγγλοι ζητούσαν να τους δοθεί για να δικαστεί στα Επτάνησα για παλαιότερες πράξεις του. Φύλλα της εφημερίδας με το κείμενο αυτό φαίνεται κυκλοφόρησαν στη Ζάκυνθο, καθώς δεν πρόλαβαν να αποσυρθούν και να αντικατασταθούν. Βλ. σχετικά Μακρυκώστας, *Η βιογραφία*, σ. 96-101.

31. Πρωτοψάλτης, *Ιστορικών Αρχείων Μαυροκορδάτου*, τχ. 4, σ. 671-672, έγγρ. 1680, 26.7.1824. Την επιθυμία να απαλλαγεί από τους Στάνχοπ-Μάγερ και να δημιουργήσει νέα κυβερνητική εφημερίδα είχε εκφράσει και σε άλλες ευκαιρίες ο Αλ. Μαυροκορδάτος. Επιστολή προς τον Γεώργιο Κουντουριώτη στις 28.4.1824 όπου αναφέρει ότι ένα επαινετικό στον Α. Λόντο άρθρο που δημοσιεύτηκε στα *Ελληνικά Χρονικά* φ. 28: «εγεννήθη από το κεφάλι του συντάκτου της εφημερίδος, διά τον οποίον Σε πληροφορεί ο κύριος Τρικούπης τι άνθρωπος είναι, και πόσα τραβώ από αυτόν, και διατί είναι και μένει συντάκτης κατ' ανάγκην, και εξ αιτίας του κολονέλου Στανχώπ, και ποία μέτρα λαμβάνω διά να κάμω να πέση η εφημερίδα του και να αναστηθή άλλη» (*Αρχεία Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτη 1821-1832*, επιμ. Αντώνιος Λιγνός, τ. 2, Αθήνα: Π. Δ. Σακελλαρίου 1921, σ. 250-251).

κατόπιν, στις 20 του ίδιου μήνα. Στην έκδοση της 18ης Οκτωβρίου το φύλλο περιείχε το πρώτο μέρος επιστολής του Δημητρίου Παύλου, δάσκαλου στο σχολείο του Μεσολογγίου και συνεργάτη των *Ελληνικών Χρονικών*.³² Εκεί αμφισβητούσε τη γνησιότητα κειμένου που δημοσιεύτηκε στο προηγούμενο φύλλο 84, το οποίο φερόταν να είχε γραφεί από δημογέροντες του Βλοχού, που κατήγγελλαν τις πρακτικές των Στάικων στην περιοχή τους και την εκλογή του Στάμου Στάικου ως παραστάτη της επαρχίας τους.³³ Αμέσως μετά ακολουθούσε επιστολή του Αλ. Μαυροκορδάτου από το Λιγοβίτζι, που δήλωνε ότι θα μεριμνήσει για το θέμα και τους καλούσε να εκλέξουν νέο παραστάτη.³⁴

Ο Παύλου στη δική του επιστολή αμφισβητεί τη γνησιότητα της επιστολής των δημογερόντων του Βλοχού, τάσσεται στο πλευρό του Στάικου, και καταγγέλλει την άρνηση της εφημερίδας να του δώσει τον λόγο· πράγματι ο Γιαννάκης Στάικος στις 14 Οκτωβρίου σε μακροσκελή επιστολή στον Μαυροκορδάτο, προσπαθούσε να αποκρούσει τις κατηγορίες περί προδοσίας που του προσηύχταν και κατέληγε «σε ορκίζω εν ονόματι της Αγίας Τριάδος και της πατρίδος διά να απεράσης το παρόν εις τα *Ελληνικά Χρονικά*».³⁵ Κυρίως όμως ο Παύλου μιλά με εξαιρετικά οξύ, προσβλητικό, τρόπο για τον Μαυροκορδάτο, τον οποίο ονομάζει ειρωνικά «νέον Αριστείδη του αιώνας

32. Ο Δημ. Παύλου σε επιστολή προς τον Αδ. Κοραή, που δημοσιεύτηκε στα *Ελληνικά Χρονικά* φ. 43 (28.5.1824), υποστηρίζει ότι ανέλαβε μόλις το σχολείο Μεσολογγίου, που έχει τεράστιες ελλείψεις. Ο Παυλίδης ή Δημ. Παύλου πιθανόν είχε σπουδάσει στο Λύκειο του Βουκουρεστίου, καθώς, σε επιστολές των ετών 1811 και 1813 ένας ομώνυμος –που εμφανίζεται Σιατιστινής καταγωγής– είναι εκεί μαθητής το 1811 και 1813· *Ερμής ο Λόγιος*, 10.10.1811, σ. 340-341, 15.5.1813, σ. 60-61 (πρβ. Εμμανουήλ Ν. Φραγκίσκος, *Τα ελληνικά προεπαναστατικά περιοδικά. Ευρετήριο Β' «Ερμής ο Λόγιος» 1811-1821*, Αθήνα: ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1976, σ. 46). Ο Θεόκλητος Φαρμακίδης το 1832 σε επιστολή του κάνει λόγο για έναν δάσκαλο Δημήτριο Παύλου, εγκατεστημένο στο Παρίσι· Γιάννης Κόκκωνας, *Οι μαθητές του Κεντρικού Σχολείου (1830-1834)*, Αθήνα: ΙΑΕΝ - ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1997, σ. 657.

33. Σύμφωνα με τον Γεώργιο Γαζή, *Λεξικόν της Επαναστάσεως και άλλα έργα*, σημειώσεις Νικόλαος Πατσέλης, επιμ. Λεάνδρος Βρανούσης, Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 1971, σ. 137-138, ο Στάμος Στάικος ήταν πρόκριτος του Μεσολογγίου και υπήρξε υπόδειγμα ανιδιοτέλειας χάνοντας όλη την περιουσία του στον Αγώνα.

34. *Ελληνικά Χρονικά* φ. 84 (15.10.1824), σ. 2-3.

35. Πρωτοψάλτης, *Ιστορικών Αρχείων Μαυροκορδάτου*, τχ. 4, σ. 1000, έγγρ. 1996, 14.10.1824.

μας».³⁶ Το κείμενό του είχε αποσταλεί στην εφημερίδα συνοδευόμενο από οργίλη επιστολή, στην οποία τόνιζε ότι είναι υποχρέωση των εκδοτών να δημοσιεύσουν τις απόψεις του: «Αν τα *Ελληνικά Χρονικά* εκδίδονται διά το Κοινόν, ως εκ του Κοινού είς ουν κ' εγώ, έχω το δικαίωμα να κάμω τας παρατηρήσεις μου εις όσα δεν με φαίνονται ούτε πρόπον, ούτε δίκαιον να ιδούν το Φως, εις τον οποίον το βλέπουν τρόπον. Και χρέος σου είναι Κύριε, να τας καταχωρήσης εις την εφημερίδα, αν αληθώς αύτη δουλεύη το Κοινόν, και όχι τους ιδιοτελείς σκοπούς ολίγων τινών, οίτινες προσπαθούν να μας εξιπάσουν με τον πομπικόν τίτλον της ευγενείας των μάλλον, παρά με την οσιότητα των τρόπων». Καταλήγει δε με την απειλή ότι σε περίπτωση μη δημοσίευσης «ίσως εύρω τρόπον να τας εκδώσω αλλού».

Στη δεύτερη έκδοση, εκείνη της 20ης Οκτωβρίου, τα κείμενα του Παύλου έχουν απαλειφθεί και στη θέση τους υπάρχει το ακόλουθο σύντομο έγγραφο της τοπικής διοίκησης:

Κύριε Μάγερ, συντάκτα των *Ελληνικών Χρονικών*

Η εφημερίδες η χθεσιναίς εκατατάραξαν κοινώς όλην την πατρίδα μας διά τούτο παρακαλούμεν αμέσως να συμμαάσετε όσας εφημερίδας μοιράσατε, και να μην τυπώσητε εκείνην την επιστολήν κατά του Διοικητού μας του Κυρίου Μαυροκορδάτου, και με δεύτερον σας γράφομεν πλατύτερα, και μένομεν.

1824 Οκτωβρίου 19

Μεσολόγγι

Οι επιστάται

Αποστόλης Αν. Καψάλης

Σέργιος Παππάζογλος

Γεώργιος Μ. Φαράντος

Πρόκειται επομένως για ευθεία παρέμβαση στην ύλη των *Ελληνικών Χρονικών*. Αξίζει να επισημανθούν όμως ορισμένα χαρακτηριστικά της: α) Γίνεται μεν άμεσα, αλλά εκ των υστέρων, δηλαδή μετά τη δημοσίευση του επίμαχου κειμένου. β) Αποβλέπει στη συγκέντρωση των τυπωμένων φύλλων όχι όμως από τους επιστάτες, ως επίσημη αστυνομική εξουσία, αλλά παρακαλούν τον Μάγερ να το πράξει (ας σημειωθεί εδώ το ρήμα που επιλέγουν:

36. *Ελληνικά Χρονικά* φ. 85 (18.10.1824), σ. 4.

«παρακαλούμεν»). γ) Προτάσσεται η αναταραχή που προκλήθηκε στην τοπική κοινωνία ως αιτία για την επέμβαση στην κυκλοφορία της εφημερίδας.

Το πνεύμα των παρατηρήσεων αυτών αναδύεται και από το κείμενο του Μάγερ, που δημοσιεύεται επίσης στο λογοκριμένο φύλλο.

Σήμερα την αυγήν μας επαρησιάζοιτο το ακόλουθον γράμμα των επισιτών της πόλεως, και αμέσως εβάλαμεν εις πράξιν την παρακάλεσίν των, καθ' όσον εδυνήθημεν. Αγκαλά έως τώρα πολλά αντίτυπα πρέπει να εβγήκαν έξω, είμεθα όμως βέβαιοι ότι το δημόσιον δεν θέλει μας μεμφθή, ότι δεν εκάμαμεν όσον ημπορέσαμεν το χρέος μας έπειτα και οι έξω θέλει πληροφορηθή, ότι οι Μεσολογγίται αποδοκιμάζουν το φέρσιμον, και τα φρονήματα των ταραχοποιών ανθρώπων, και δεν υποφέρουν να αμαυρωθή η υπόληψίς των, την οποίαν με τόσους κινδύνους και αγώνας απέκτησαν εις το Πανελλήνιον.

Ο Μάγερ επομένως δεν κάνει λόγο για λογοκρισία και επαναλαμβάνει τη θέση ότι επρόκειτο για παράκληση και όχι εντολή της τοπικής εξουσίας, στην οποία ο ίδιος ανταποκρίθηκε αμέσως, προκειμένου η εφημερίδα να μην ταυτιστεί με τους ταραχοποιούς. Η αίσθηση που αποκομίζει κανείς είναι ότι ο Μάγερ, αν δεν συναινεί, πάντως δέχεται την κυβερνητική παρέμβαση εναντίον ενός δημοσιεύματος, που και ο ίδιος άλλωστε δημοσίευσε μετά από πιέσεις. Η πίεση γίνεται περισσότερο κατανοητή αν συνυπολογιστεί ότι ο Παύλου ήταν βασικός παράγοντας της έκδοσης, καθώς μετέφραζε ή επιμελούνταν τα κείμενα του Μάγερ, ο οποίος δεν είχε δυνατότητα να εκφραστεί με άνεση στα ελληνικά.³⁷

Οι παραπάνω υποθέσεις επιβεβαιώνονται από τη μαρτυρία του Ν. Κασομούλη, ο οποίος με τον δικό του ελλειπτικό αλλά γλαφυρό τρόπο τοποθετεί το περιστατικό στο πλαίσιο της πολιτικής σύγκρουσης που είχε αναπτυχθεί στην πόλη: «Το ενάντιον κόμμα αμέσως έριψεν κατηγορίαν κατ' αυτού,

37. Τα *Ελληνικά Χρονικά* γράφονταν σε λόγια γλώσσα γιατί ο Μάγερ επιδίωκε γλωσσική ομοιομορφία. Επειδή δεν μπορούσε να γράφει ελληνικά, έγραφε γαλλικά και τα μετέφραζε ο Δημ. Παύλου [Κουμαριανού, *Ο Τύπος στον Αγώνα*, τ. 1, σ. μθ'] Ρωξάνη Αργυροπούλου, «Ο ελληνικός τύπος στον Αγώνα του 1821», *Νέα Εστία*, Αφιέρωμα στο Εικοσιένα (Χριστούγεννα 1970), σ. 297· Πρωτοψάλτης, *Ιστορικών Αρχείων Μαυροκορδάτου*, τχ. 4, σ. 1000, έγγρ. 1996, 14.10.1824.

και ο συντάκτης αυτής [της διατριβής] ήταν κάποιος Δ. Παυλίδης Σιατιστεύς, διδάσκαλος της Ελλην. Σχολής της πόλεως. Ο Μάγερ δεν ήθελεν να την τυπώση και υποχρέωσαν τον τυπογράφων με την βίαν. Η φατρία άρχισεν πλέον αναφανδόν να αντενεργή κατά του Διευθυντού και της επιτροπής, και ούτως ήσαν διηρημένοι». ³⁸

Αν όμως η εφημερίδα δέχθηκε κάποιες έξωθεν επεμβάσεις στη συγκρότηση της ύλης της, οι οποίες αποτέλεσαν το επιστέγασμα συγκρούσεων στις υπό διαμόρφωση ομάδες εξουσίας, νομίζω πιο εμφανής και διαρκής είναι η αυτοσυγκράτηση στα δημοσιεύματά της, η αυτολογοκρισία που ασκεί ο συντάκτης στα κείμενά του. Ο Μάγερ βέβαια με αφορμή την ανάληψη ενός δημόσιου αξιώματος (την αντικατάσταση του Ι. Τρικούπη στην Επιτροπή Μεσολογίου τον Αύγουστο του 1824, μετά από πρόταση του Μαυροκορδάτου), αρνείται ρητά τον αυτοπεριορισμό του: «Δεν πρέπει ποτέ να κρίνονται τα άτομα, αλλά οι πράξεις των ατόμων. Ημείς δε δεν θέλομεν λείψει να δημοσιεύσωμεν αυτάς και κρίνωμεν όταν αληθεύσιν». ³⁹

Παρά την αντίδραση όμως του Μάγερ, η πρακτική της αυτολογοκρισίας είναι εμφανής σε πολλά επίπεδα. Ένα από αυτά είναι οι εμφύλιες συγκρούσεις της περιόδου 1824-1825. Η εφημερίδα είναι με σαφήνεια τοποθετημένη υπέρ της διοίκησης Μαυροκορδάτου, και της κυβέρνησης Κουντουριώτη στην εσωτερική σύγκρουση, γι' αυτό και ο Ι. Φιλήμων είναι κατεδαφιστικός στην πρώτη κριτική αποτίμηση των εφημερίδων του Αγώνα. ⁴⁰ Εντούτοις το φύλλο αποφεύγει τις περιγραφές εμφύλιων συγκρούσεων. Για παράδειγμα οι διαμάχες του Μαρτίου του 1824 στην Πελοπόννησο είναι σαφώς υποβαθ-

38. Ν. Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της επανάστασεως των Ελλήνων 1821-1833*, εισαγωγή - σχόλια Γιάννης Βλαχογιάννης, τ. 1, Αθήνα: Χορηγία Παγκείου Επιτροπής, 1939, σ. 426-427.

39. *Ελληνικά Χρονικά* φ. 69 (23.8.1824), σ. 3-4. Σχόλια και μαρτυρίες για την εντύπωση που προκάλεσε η αποδοχή του δημόσιου αυτού αξιώματος από τον Μάγερ, έχει συγκεντρώσει ο Σιμόπουλος, *Πώς είδαν οι ξένοι*, τ. 3, σ. 214-216.

40. Ι. Φιλήμων, «Ιστορική εξέτασις των πολιτικών εφημερίδων της Ελλάδος», εφ. Χρόνος (Ναυπλίου) φ. 2 (4.5.1833), σ. 1-2. Γράφει χαρακτηριστικά: «Κατήντησε δε αύτη έχουσα κύριον έργον τον απότομον διωγμόν καθενός μέρους και πνεύματος εναντίου εις τους πολιτικούς σκοπούς του αληθινού αυτουργού της και των οπαδών του». Την κακίζει ιδιαίτερα για τη στάση της στην εμφύλια σύγκρουση και στη δυσφήμιση των οπλαρχηγών.

μισμένες. Έτσι, για να περιγραφεί η σύγκρουση της 9ης Μαρτίου στους Μύλους επιλέγεται, ένα μήνα κατόπιν, στο φύλλο της 5ης Απριλίου, ανάμεσα σε άλλες ειδήσεις στην 3η σελίδα, η διατύπωση: «Την 9 Μαρτίου διά προσταγής της Διοικήσεως, ο στρατηγός Ιατράκος και ο καπ. Θ. Ζαχαρόπουλος εκτύπησαν και έδιωξαν από τους Μύλους όσους στρατιώτας είχε εκεί ο φρούραρχος Πάνος».⁴¹ Ιδιαίτερα μετά την επικράτηση της Διοίκησης υπάρχουν σκληροί προσωπικοί χαρακτηρισμοί των «αντιδιοικητικών» («μισημένοι διά τας κακουργίας των και εγκαταλελειμμένοι από όλον το έθνος, επρόσπεσαν τέλος πάντων εις το έλεος των νόμων και την φιλανθρωπίαν της Διοικήσεως»)⁴² Μεγάλης προβολής τυγχάνουν και οι πολιτικές ειδήσεις της εσωτερικής διαμάχης, που συνοδεύονται από ανακοινώσεις της Διοίκησης, όπως για παράδειγμα η «Προκήρυξις των εγκλημάτων του Καραϊσκάκη» που δημοσιεύεται στην 1η σελίδα του φύλλου της 12ης Απριλίου.⁴³

Το δεύτερο πεδίο και πιο χαρακτηριστικό για μία εφημερίδα που εκδίδεται στο Μεσολόγγι, αφορά την ύλη της στο πολύμηνο διάστημα της πολιορκίας. Αφιερώνει μεγάλο μέρος των σελίδων της στην καταγραφή όσων συμβαίνουν στην πολιορκημένη πόλη, όμως η οσμή που αναδύεται δεν είναι αυτή μίας πόλης που βιώνει μεγάλες ελλείψεις τροφίμων και πολεμοφοδίων ή ανθρώπων που κατά τους τελευταίους μήνες της έκδοσής της λιμοκτονούν σε τραγικές συνθήκες διαβίωσης. Το κλίμα των δημοσιευμάτων αντίθετα αποπνέει αισιοδοξία, και βεβαιότητα νίκης των ελληνικών όπλων. Οι εχθροί παρουσιάζονται σαν στίφη βαρβάρων, ανίκανα, παρά τον αριθμό, τον εξοπλισμό και τη συνδρομή των γάλλων εμπειροτεχνών του πολέμου, να βλάψουν τους υπερασπιστές της πόλης. Στις κρίσιμες αυτές στιγμές η εφημερίδα έχει σκοπό να δώσει θάρρος και απαντοχή στους πολιορκημένους και όχι να ενημερώσει αντικειμενικά. Μοιάζει δηλαδή να παρακάμπτει τις ίδιες τις διακηρύξεις της για την πρόταξη της αλήθειας.

---

41. *Ελληνικά Χρονικά* φ. 28 (5.4.1824), σ. 3. Υπάρχουν όμως και αναλυτικότερες καταγραφές όσων συνέβησαν μετά την επικράτηση της Διοίκησης για παράδειγμα βλ. *Ελληνικά Χρονικά*, φ. 36 (3.5.1824), σ. 2-3.

42. *Ελληνικά Χρονικά* φ. 36 (3.5.1824), σ. 2-3, άρθρο με τίτλο «Περιγραφή των εν Πελοποννήσω διατρεχόντων».

43. *Ελληνικά Χρονικά* φ. 30 (12.4.1824), σ. 1-2.

Βέβαια, δεν επιτρέπεται να λησμονηθεί το περιβάλλον που εκδιδόταν η εφημερίδα, ιδιαίτερα από τον Απρίλιο του 1825, όταν στενεύει η πολιορκία και αποτελούν πλέον καθημερινότητα οι διαρκείς βομβαρδισμοί και οι ελλείψεις και στα πιο βασικά αγαθά. Σε αυτές τις συνθήκες σε μία πόλη πολιορκούμενη από τους εχθρούς αλλά και στρατοκρατούμενη από την πολυπληθή ελληνική φρουρά της, η εφημερίδα έπρεπε να καλύπτει ποικίλες ανάγκες και να τηρεί ισορροπίες, που δεν είχαν καμία σχέση με την κανονικότητα της ειρηνικής περιόδου.⁴⁴

Ο Νικόλαος Κασομούλης έχει διασώσει με την πένα του μία εξαιρετική σκηνή που διαδραματίζεται στο πολιορκημένο Μεσολόγγι στον χώρο του τυπογραφείου των *Ελληνικών Χρονικών*:⁴⁵

Εσύχναζαν πολλοί εις το κατάστημα Τυπογραφίας, και πολλάκις κενόδοξοι τον ενοχλούσαν [τον Μάγερ] χωρίς λόγον, ζητώντες επιμόνωσ να φαίνονται τα ονόματά των πληγωμένων συγγενών των καταλεπτώς, μ' όλον οπού δεν εσύμφερον ως προς τον εχθρόν, όστις ελάμβανεν καθημερινώς από αυτάς.

Η διεύθυνσις των πυροβόλων του Ιμπραΐμη άλλαξεν (στόχον) από εκείνην του Κιουταχή, και το κατάστημα ενωχλήθη πολλάκις από κτυπήματα σφαιρών και βομβών.

Αφού ετύπωσεν το φύλλον της μάχης αυτής [το] μετέθεσεν εις την οικίαν μας (το τυπογραφείον) επί λόγω του να προφυλαχθούν τα εργαλεία, κυρίως δε να αποφύγη τας ενοχλήσεις (των αδιακρίτων).

Εξέδωσεν το φύλλον το οποίον περιέγραφεν τον πόλεμον τον πρώτον (της 16 Φεβρουαρ.) εις το οποίον έλεγεν «εις την ντάμπιαν του Βότζιαρη» (Μεγάλην Δάμπιαν συνήθως (ονομαζομένην), κατά την ονομασίαν του μηχανικού) (Κοκκίνη).

Έρχεται ο Γεώργας Τζιαβέλας, ενώ (εγώ) ήμουν επάνω εις την οικίαν, και ερωτά τον (τυπογράφον) Γεώργιον Μεσθενέα, νέον ενάρετον και άκακον.

– Που είναι ωρέ το φημερίδα οπού έγγραφες – για διάβασέ το να το ακούσω.

44. Παρότι η εφημερίδα κυκλοφόρησε εν μέσω πολέμου, υπάρχει μία σαφής διαφοροποίηση στην ύλη της από την έναρξη της πολιορκίας και εξής, καθώς τα γενικού ενδιαφέροντος θέματα σταδιακά περιορίζονται. Ενδεικτικά για την ποικίλη ύλη της, βλ. Αργυροπούλου, «Ο ελληνικός τύπος», σ. 297· Σπυρίδων Αθ. Κανίνιας, «Διατριβαί ανωνύμων εις τα “Ελληνικά Χρονικά”», *Μνημοσύνη* 3 (1970-1971), σ. 254-270.

45. Κασομούλης, *Ενθυμήματα*, τ. 2, Αθήνα 1940, σ. 193-195.

Ἄρχισεν ο Μεσθενεύς να αναγιγνώσκη· φθάνει ἕως ἐκεῖ οπού ἔλεγεν «εις την τάμπιαν του (Μάρκου) Βότζιαρη» και (ο Τζαβέλας) τον λέγει:

– Στάσου! Που εἶναι ο Μάρκος Βότζιαρη, που τον ἔγραψες μέσα; Τι θέλει σ' αυτό τον ντάμπια – αυτός απέθανεν!

Ο Μεσθενεύς προσπαθοῦσεν να τον πείση ὅτι το ὄνομα τούτο ἐδόθη (προς τιμήν) ἀπό τον μηχανικόν, ὄχι ὅτι ἔκαμεν τον πόλεμον ἐκεῖνος.

– Ἰδού οπού λέγομεν (αλλού, κατ' ὄνομα) οἱ οἱ ἐπολέμησαν.

Θυμώνει (ο Γ. Τζαβέλας), τον υβρίζει και αρπάζει τα φύλλα να τα ξεσχίση [υβρίζοντάς τον]. Ἐκατέβημεν ὅλοι κάτω' τον εἶπαμεν τι ζητεί. Ευστάλη και ανεχώρησεν.

Ὡς (προκειμένου περί σπουδαίου) οπλαρχηγού, ὅλοι ἐταράχθησαν διά τούτο καθώς και ο ἴδιος (ο Κίτσος) Τζαβέλας. Στηρίζοντες δε οἱ Στρατ. Κότζικας, Στορνάρης, Μήτζιος (Κοντογιάννης) την εφημερίδα, εἶπον εις τον Μέγερ:

– Ὅταν (σκοπεύης να) τυπώσης, ζήτησε δύναμιν να σε δώσωμεν, και γράψε ὅ,τι γνωρίζεις ἐλεύθερα, χωρίς συστολήν, τα καλά και τα κακά μας.

Ἡ ἀφηγηματική δεινότητα του Κασομούλη ἐπιτρέπει νομίζω την ἀναπαράσταση των ὄρων λειτουργίας μίας εφημερίδας των χαρακωμάτων. Πρόκειται για ἕνα εἶδος συμμετοχικῆς γραφῆς, με ἄμεσο ἔλεγχο των ἀναγνωστών στην εφημερίδα· ἕνα λαϊκό πανηγύρι που οἱ δημιουργοί των γεγονότων, οἱ πρωταγωνιστές των εἰδήσεων, ἔχουν λόγο στην ἀποτύπωση της δράσης τους στο χαρτί.

Για τον λόγο αυτό ἀναδεικνύεται σε καθοριστικό ζήτημα ἡ ἀναγραφῆ των ονομάτων στην εφημερίδα. Στα χρόνια ἐκδόσῆς της, ἡ κριτική ἦταν προσωποποιημένη και ἔντονη. Για παράδειγμα ο Νότης Μπότσαρης φέρεται να λέει για τις ἐπιλογές των προσώπων που μνημονεύει ο Μάγερ στις περιγραφές των μαχών: «ο εφημεριδογράφος ὅλο τζαμπονάγει, και δεν ηξεύρει τι γράφει».⁴⁶ Και στα χρόνια που ἀκολούθησαν ὁμως και μέχρι πρόσφατα, ἡ τοπική ιστοριογραφία ἐγκαλεῖ τα *Ελληνικά Χρονικά* για σκόπιμη ἀποσιώπηση των ονομάτων των Μεσολογγιτῶν ἀγωνιστῶν.⁴⁷

46. Κασομούλης, *Ενθυμήματα*, τ. 2, σ. 193.

47. Υποστηρίζει ὅτι στα *Ελληνικά Χρονικά*, ὅταν ἀναφέρονται οἱ ἀρχηγοί των στρατιωτικῶν σωμάτων ἄμυνας δεν μνημονεύονται ονομαστικά οἱ Μεσολογγίτες («και ἄλλους διαφόρους των ἐντοπίων») και συμπληρώνει: «Ἡ παράλειψις δεν ἦτο τυχαία. Ἡ μικροπολιτική του

Η αναγραφή λειτουργεί ως μηχανισμός κύρους, αναγνώρισης της προσφοράς και διάσωσης της μνήμης ενός προσώπου στο διηνεκές.⁴⁸ Είναι χαρακτηριστικό ότι το περιστατικό που διηγείται ο Κασομούλης συμβαίνει τον Φεβρουάριο του 1826, όταν δηλαδή η πείνα και οι στερήσεις κυριαρχούσαν στο απολύτως αποκλεισμένο Μεσολόγγι, πράγμα που σημαίνει ότι και οι ειδήσεις που δημοσιεύονταν στην τοπική εφημερίδα ήταν απίθανο να κυκλοφορήσουν έξω από τα όρια της πόλης.

Οι διαπληκτισμοί αυτοί των οπλαρχηγών με τους συντάκτες και τους τυπογράφους μπροστά στην κάσα με τα τυπογραφικά στοιχεία για τα δημοσιεύματα είναι προφανώς μια ένδειξη των πιέσεων υπό τις οποίες έβγαιναν τα *Ελληνικά Χρονικά*. Ταυτόχρονα όμως απεικονίζει, νομίζω, τη δύναμη που είχε αποκτήσει ο Τύπος, το νέο μέσο επικοινωνίας που είχε εισβάλει στη ζωή των ανθρώπων και με ταχύτητα εδραιώθηκε, με την ελευθερία της άποψης να αποτελεί βασική παραδοχή του. Από δείγμα της, η ασπίδα προστασίας που παρέχουν σε συντάκτη και τυπογράφο οι σκληροτράχηλοι αρχηγοί των όπλων στο Μεσολόγγι.

Η μεταγενέστερα χαρακτηριζόμενη ως «τέταρτη εξουσία» δεν είναι ακόμη σε θέση να σταθεί χωρίς τη στήριξη της πρώτης, τουλάχιστον στο εμπόλεμο περιβάλλον της Ελληνικής Επανάστασης. Η στρατιωτική εξουσία εδώ βέβαια εμφανίζεται να παρεμβαίνει για να στηρίξει την ελευθερία του λόγου, όμως ακόμη και έτσι αποτελεί απτή απόδειξη ότι θα χρειαστεί να διανυθεί πολύς δρόμος για την εδραίωσή της.

Τα *Ελληνικά Χρονικά* έχαιραν εκτίμησης, αναγνώρισης και κύρους στα δυο χρόνια της κυκλοφορίας τους, παρότι αυτή περιοριζόταν σε 300 αντίτυπα,

---

κόμματος, το οποίο υπηρετεί η εφημερίς εκείνη, επεδίωκε να αποσιωπηθούν αι υπηρεσίες των Μεσολογγιτών. Ήτον συμφέρον να μην μάθουν, οι εκτός του Μεσολογγίου, και οι επερχόμενοι γενεαί, ότι και ούτοι υπήρξαν δημιουργοί της δόξης της πατρίδος των» βλ. Κ. Α. Στασινόπουλος, *Οι Μεσολογγίται*, Αθήνα 1926, σ. 65.

48. Τη σπουδαιότητα που είχε για τους αγωνιστές η αναγραφή του ονόματός τους στον Τύπο προβάλλει ο Γ. Καραϊσκάκης σε επιστολή του από το στρατόπεδο της Αράχovas, στις 24 Νοεμβρίου 1826. Επισημαίνοντας λοιπόν την ανδρεία και τα πολεμικά κατορθώματα του Δημοτσέλιου στη μάχη της Αράχovas, συμπληρώνει: «και τους τοιούτους επειδή δεν ευχαριστούνται με άλλο τι τουλάχιστον να τον καταχωρήσετε εις τας εφημερίδας της Διοικήσεως» Κ. Νικόδημος, *Υπόμνημα της νήσου Ψαρών*, τ. 2, Αθήνα: Τυπογραφείον Δ. Α. Μαυρομαμάτη, 1862, σ. 247.

από τα οποία τα μισά σχεδόν διένεμε δωρεάν η Διοίκηση. Τα φύλλα εκτός από το Μεσολογγί και τις γειτονικές ελεύθερες περιοχές, μέσω συνδρομητών, σποραδικά έφταναν όπου αλλού ζούσαν ελληνόφωνοι.⁴⁹ Ένα αναπάντεχο δείγμα της αποδοχής των *Ελληνικών Χρονικών*, προσφέρουν μάλιστα και οι αντίπαλοί τους: ο Κιουταχής γράφει στις 22 Αυγούστου 1825 στον αυστριακό πρόξενο στη Ζάκυνθο ότι διαβάζει όσα γράφονται στις «γαζέτες» του Μεσολογγίου και ζητά να του τις αποστέλλει τακτικά. Ο Μάγερ βρίσκει την ευκαιρία να τον ειρωνευτεί και δηλώνει πως «νοστιμεύτηκε», όταν διάβασε το ενδιαφέρον του πολιορκητή για την εφημερίδα του και γι' αυτό του προτείνει να αποφεύγει τη χρονοβόρο αποστολή μέσω Ζακύνθου και να παραλαμβάνει κάθε Σάββατο δύο εφημερίδες από το κανονοστάσιον του Φραγκλίνου προκειμένου «να αναγιγνώσκη τα κατορθώματά του, διά να βλέπη εις αυτά τους οιωνούς της μέχρι τέλους εκβάσεως της εκστρατείας του».⁵⁰

Ένα μέτρο της σημασίας που απέδιδε στην εφημερίδα το κοινό –αλλά κυρίως οι πολιτικές, στρατιωτικές και πνευματικές ηγεσίες της εποχής– είναι οι επιστολές. Καταρχήν επιστολές για διάφορα θέματα, συχνά προσωπικά, με σκοπό την αποκατάσταση της τιμής και της υπόληψης κάποιου. Διατυπώσεις του είδους «Κύριε, ιδού η απάντησίς μου, και αν αγαπάς, ως φίλος, απέρασέ την εις τα φόγια [: φύλλα της εφημερίδας (foglio: τυπογραφικό φύλλο χαρτιού)]», επανέρχονται συχνά στην κατάληξη των δημοσιευόμενων επιστολών.⁵¹ Τον ρόλο όμως που αναγνώριζαν στην εφημερίδα οι συγκαίρινοί της αποδίδουν και οι επιστολές που δεν προορίζονταν για δημοσίευση αλλά αποστέλλονταν σε πρόσωπα που σχετίζονταν με την έκδοση των *Ελληνικών Χρονικών* –κυρίως στον Α. Μαυροκορδάτο– και είτε σχολίαζαν δημοσιεύματα είτε ζητούσαν να δημοσιευτούν δικά τους κείμενα.⁵² Και στις δύο αυτές

49. Μπώκος, *Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία*, σ. 374-375· Έλλη Δρούλια-Μητράκου, λ. «Ελληνικά Χρονικά», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784-1974*, τ. 2, Αθήνα: ΙΝΕ/ΕΙΕ, 2008, σ. 137-138.

50. *Ελληνικά Χρονικά* φ. 67 (22.8.1825), σ. 1. Μνεΐα της ανάγνωσής τους από τους πολιορκητές του Μεσολογγίου κάνει και ο Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, τ. 2, σ. 193-194.

51. *Ελληνικά Χρονικά* φ. 13 (14.2.1825), σ. 4. Ανάλογες διατυπώσεις σε επιστολές αναγνωστών βλ. φ. 18 (4.3.1825), σ. 4 και φ. 94 (21.11.1825), σ. 3-4.

52. Πρωτοψάλτης, *Ιστορικών Αρχείων Μαυροκορδάτου*, τχ. 4, σ. 69, έγγρ 1123, 16.1.1824, έγγραφο του Α. Λόντου· σ. 93, έγγρ. 1142, 23.1.1824, επιστολή του Α. Λόντου· σ. 104, έγγρ. 1155,

κατηγορίες, όπως και σε επιστολές του ίδιου του Μαυροκορδάτου, αναδεικνύεται η ένθερμη υποστήριξη της ελευθερίας του λόγου όταν το ζήτημα αφορά τα δικά τους κείμενα ή αντιθέτως η ενόχληση, η διαμαρτυρία, όταν πρόκειται για δημοσιεύσεις που δεν τους βρίσκουν σύμφωνους.

Τα *Ελληνικά Χρονικά* υπήρξαν γέννημα της Επανάστασης και του πολέμου και έλαβαν μέρος την πολιτική σύγκρουση του καιρού τους με την ιδεολογική σκευή των ανθρώπων που την εξέθρεψαν και σιώπησαν μόνο όταν, στο καθημαγμένο από την πείνα Μεσολόγγι, οι βομβαρδισμοί του Ιμπραήμ κατέστρεψαν το τυπογραφείο τους.